

Coordonatori

Nicoleta PRESURĂ-CĂLINA

Mihai CIUREA

Coordonatori

Nicoleta PRESURĂ-CĂLINA

Mihai CIUREA

Arbor Scientiae

Studii filologico-teologice

Acest volum a fost tipărit din fonduri acordate
de Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova

EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2019

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Nicu PANEA

Pr. Prof. univ. dr. Ioan CHIRILĂ

Copyright © 2019 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Arbor scientiae : studii filologico-teologice / coord.: Nicoleta Presură-Călina,

Mihai Ciurea; pref.: Basarab Nicolescu. - Craiova:

Universitaria, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1569-4

I. Presură-Călina, Nicoleta (coord.)

II. Ciurea, Mihai (coord.)

III. Nicolescu, Basarab (pref.)

81

2

Tehnoredactor: Denisa BARBU

Design copertă: Mihai CAPȘA-TOGAN

Ilustrația: „*Porțile Paradisului?*”, Lorenzo Ghiberti

Volum tipărit cu binecuvântarea

† IPS Dr. IRINEU,

Arhiepiscopul Craiovei și Mitropolitul Olteniei

© 2019 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Multum in parvo

Cunoașterea, binele și răul

Cătorul are în fața sa o carte fascinantă.

Autorii studiilor incluse în volum clarifică într-un limbaj simplu, accesibil marelui public, dincolo de orice erudiție sufocantă, o mulțime de aspecte legate de Pomul cunoașterii binelui și răului menționat în *Geneză 2-3*.

De la bun început aflăm că celebrul fruct oprit nu este, de fapt, cunoscut: nu se știe dacă a fost un măr, o smochină, o rodie sau un strugure. O confuzie de sonoritate între latinul „malum” („rău”) și latinul „mālum” („măr”) a instaurat în imaginarul colectiv bietul măr ca fiind fructul oprit. Toate aceste lucruri privind terminologia sunt în mod bine-venit clarificate în studiul introductiv și sunt reluate și în alte contribuții. Etimologia cuvintelor ne transportă într-un voiaj extraordinar al sensului traversând diversele tradiții și texte literare, culminând cu considerațiile din ultimul text.

Cartea ne confruntă cu o problematică extrem de actuală: care este rolul cunoașterii? Distincția între cunoașterea științifică (dominantă astăzi) și cunoașterea divină (accesibilă prin limbajul simbolic) este extrem de importantă, deoarece ea iluminează sensul interdicției de a mânca fructul oprit. Cultura contemporană marginalizează cunoașterea divină, proclamând cunoașterea științifică drept singura valabilă. Este o tentație a Satanei, care

încearcă să invadeze spiritul uman. Răul nu are o valoare ontologică: el nu este preexistent în Dumnezeu. Fructul oprit simbolizează această acțiune a Satanei, fondată pe libertatea de alegere intrinsecă ființei umane. Multiplele încercări contemporane, putând duce la dispariția speciei umane, rezultă din uitarea cunoașterii divine.

În acest context, filosofia lui Lucian Blaga, evocată în mai multe contribuții din volum, este pertinentă, prin punerea *misterului* în centrul cunoașterii. Blaga distinge cunoașterea paradisiacă de cunoașterea luciferică, care ar trebui reevaluate în contextul contemporan. Fulgurantul poem blagian „Legendă” pune în evidență relația între pomul binelui și răului și răstignirea lui Iisus.

Apogeul, pe plan literar, al evocării pomului răului și binelui se află în magistralele versuri din *Divina Comedie* a lui Dante, bine studiată în ultima contribuție. În cântul XXXII al Purgatoriului Dante evocă *vulturul*, figura centrală a metafizicii sale. Vulturul rezistă tentației de a mânca din fructul oprit.

Ilustrațiile volumului sunt splendide și ele ne vorbesc mai mult decât mii de cuvinte.

Originalitatea pregnantă a volumului *Arbor Scientiae* constă în caracterul său inter – și transdisciplinar. Cartea ne oferă un dialog între religie, literatură, folclor și artă, între cuvânt și imagine. Ea ne incită să gândim prin noi înșine, să ne chestionăm și să imaginăm soluții pentru tulburata epocă în care trăim.

Basarab NICOLESCU

Membru de Onoare al Academiei Române

Pomul cunoașterii binelui și răului și fructul său (*Facerea 2-3*). Câteva chei de lectură

Mihai CIUREA*

Preliminarii

După tradiție, primele cinci cărți ale Bibliei (*Facerea, Ieșirea, Leviticul, Númerii și Deuteronomul*) îi sunt atribuite lui Moise. Creștinii le-au numit „Pentateuhul” (în limba greacă, „cele cinci volume”), iar evreii „Tora” (*id est* „Lege” sau „învățătură”). De altfel, pentru evrei, acest prim corpus scripturar reprezintă cea mai importantă parte a Bibliei ebraice.¹ La începutul Legii stă cartea *Facerii* sau *Genezei*, numită astfel pentru că prezintă facerea lumii și a omului, dar și pentru faptul că, în limba greacă, termenul *genesis* desemnează

* Diac. Lect. univ. dr. – Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea din Craiova.

¹ Deși de origine biblică (*cf.* 2*Corinteni* 3, 14), denumirea de „Vechiul Testament” (uneori „Primul Testament” – gr. *prote diatheke*, *cf.* *Evrei* 9, 15, alături de „Noul Testament”) este de proveniență creștină, nefiind folosită de către evrei. Este adevărat și faptul că substantivul „testament” are o legătură specială cu termenul ebraic „berit” (al cărui sens de bază este însă „legământ”), însă pentru orice evreu credincios Sfânta Scriptură poartă denumirea de Tanach (nume acronim format din inițialele denumirilor celor trei corpusuri constitutive: Tora = „Învățăturile”, Neviim = „Profeții” și Ketuvim = „Scrierile”). În lumea academică se mai folosește și sintagma „Biblia ebraică”. Vezi: EUGEN J. PENTIUC, *Vechiul Testament în tradiția ortodoxă răsăriteană*, Traducere de Nectarie V. Dărăban, Cluj, Ed. Renașterea, 2019, pp. 38-39.

„listele genealogice” (care sunt în număr de zece și care acoperă întreaga carte).² În mod surprinzător poate, aceste genealogii încep cu „facerea cerului și a pământului” (cf. *Facerea* 1, 1), înscriind astfel creația însăși în rândul generațiilor omenești. Astfel, cosmosul și omul apar ca fiind indisolubil legate între ele.³

Facerea relatează mai întâi de toate istoria începuturilor. Dumnezeu creează lumea „în șase zile” și Se odihnește „în ziua a șaptea”, pe care o binecuvântează și o sfințește. El imprimă astfel întregului cosmos un ritm special, un hotar între cele șase zile și odihna Sa. La acest hotar, ca măsură a lui, a fost creat omul. Omul este creat „în a șasea zi”, într-un mod special: „după chipul și asemănarea lui Dumnezeu” (1, 26-27). Cuvântul „chip” (gr. *eikon*) se referă la demnitatea ființei omenești (ca dat firesc al fiecărui om care se naște), iar „asemănarea” (gr. *homoiosis*) reprezintă vocația spre desăvârșire a aceluiași „om” (cf. ebr. *ha-adam* = „omul”), o îmbunătățire treptată în sensul îndumnezeirii. Dar „chipul” se referă și la Hristos, ca model pentru crearea omului, căci omul a fost făcut „după Hristos”, Care este „chip al Tatălui” (cf. gr. *eikon tou Theou; Coloseni* 1, 15).⁴

² Și prima scriere canonică a Noului Testament, Evanghelia după Matei, este tot o „carte a listelor genealogice” care duc la „Iisus Hristos, Fiul lui David” (cf. gr. *Biblos geneleos Iesou Christou Yiou David - Matei* 1, 1).

³ Grație acestei legături speciale dintre cosmologia și antropologia biblică, *Facerea* s-a bucurat de o atenție sporită din partea majorității Părinților Bisericii, dar și a exegeților moderni. Pentru creștini este foarte important faptul că lămurirea acestor implicații ce țin de starea primordială a omului poate ajuta la o înțelegere cât mai profundă a Tainei Întrupării și mântuirii aduse prin Iisus Hristos.

⁴ Vezi: ALEXANDRU MIHĂILĂ, *În multe rânduri și în multe chipuri. O scurtă introducere ortodoxă în Vechiul Testament*, Iași, Ed. Doxologia, 2017, pp. 112-113.

Omul (ebr. *ha-adam*) a fost așezat în grădina Edenului (*i.e.* raiul, paradisul), dar prin amăgirea șarpelui⁵ (*i.e.* „diavolul”, *cf.* *Înțelepciunea lui Solomon* 2, 24; *Apocalipsa* 12, 29) a mâncat din „pomul cunoașterii binelui și răului” (gr. *to xylon tou eidenai gnoston kalou kai ponerou*; ebr. *etx ha-da' at tov va-ra'*; lat. *lignum scientiae boni et mali*), care se afla „în mijlocul raiului” (gr. *en meso to paradeiso*), gest interzis anterior de către Însuși Dumnezeu: „Și Domnul Dumnezeu *i-a dat* lui Adam *porunca*⁶ și i-a zis: «**Din toți pomii raiului poți să mănânci, dar din pomul cunoașterii binelui și răului să nu mănânci, căci în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreșit** (*litt.* cu moarte vei muri; *cf. gr. thanato apothaneisthe!*)»” (*Facerea* 2, 16-17). Părinții Bisericii văd în această afirmație a lui Dumnezeu porunca începutului postului. Avertizat că are un vrăjmaș, omul e învățat în ce chip îl poate birui: prin ascultare de poruncă / lege și post: „Pomul vieții era în

⁵ „Șarpele însă era cel mai viclean dintre toate fiarele de pe pământ, pe care le făcuse Domnul Dumnezeu. Și a zis șarpele către femeie: Dumnezeu, a zis el oare: Să nu mâncați roade din tot pomul care este în rai? Iar femeia a zis către șarpe: Noi putem manca din roada pomilor raiului, dar din roada pomului (gr. *apo de karpon tou xylou*) care este în mijlocul raiului, ne-a zis Dumnezeu: Din el să nu mâncați și nici să vă atingeți de el, ca să nu muriți!” (*Facerea* 3, 1-3).

⁶ Uneori verbul grecesc *eneteilato* (de la *entello* = „a porunci”, „a ordona”) a fost tradus prin „a recomanda”, „a sfătui”. La fel îl înțelege și Sf. Ioan Hrisostom: „Se cade, la auzul acestor cuvinte să ne uimim de iubirea de oameni a lui Dumnezeu, care depășește orice cuvânt, arătată nouă prin aceste scurte cuvinte: *Și i-a sfătuit*, spune Scriptura. Vezi câtă cinste îi dă omului, chiar de la început? N-a spus: *I-a poruncit*, sau *I-a dat ordin*. Dar ce? *L-a sfătuit*. După cum un prieten vorbește prietenului său de cele de neapărată trebuință, tot așa și Dumnezeu vorbește cu Adam; aproape că vorbește ca, prin cinstirea atât de mare pe care i-o dă lui Adam; să-l înduplece să-I asculte sfatul” – SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Scrieri. Partea întâi. Omilii la Facere*, col. PSB, vol. 21, Traducere, introducere, indici și note de Pr. D. Fecioru, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (în continuare, se va cita Ed. I.B.M.B.O.R., 1987, pp. 159-160).

mijlocul Raiului ca o răsplată; pomul cunoașterii, ca o pricină de luptă și strădanie. Dacă ai ținut porunca privitoare la acest pom, dobândești răsplătire. Și o, minune! Pretutindenii în Rai înfloresc tot felul de pomi, pretutindenii se umplu de roadă; numai în mijloc sunt doi pomi care sunt pricină de luptă și nevoiță”⁷. În starea primordială, omul și animalele se hrăneau cu plante. Ferocitatea și implicit suferința urmează căderii⁸:

«Din acest pământ a făcut Dumnezeu să răsară *pomul frumos la vedere și bun la mâncare, având roade de tot felul*, care nu se stricau și nu lipseau niciodată, ci erau totdeauna proaspete și dulci și procurau dulceață și desfătare primilor oameni creați. Căci trebuia să se procure trupurilor lor nesticăcioase și o *brână nesticăcioasă*. De aceea viața și petrecerea lor în mijlocul raiului era și ea lipsită de osteneți și de frământări. Acest rai l-a înconjurat Făcătorul lui cu ziduri, așezând o intrare prin care ei intrau și ieșeau».⁹

⁷ IBIDEM, p. 181.

⁸ „În Biblie, termenul ebraic *peri* și cel grecesc *karpos* denumesc toate fructele pomilor și ale plantelor lemnoase (*Facerea* 3, 2), respectiv toate alimentele de origine vegetală (*Facerea*, 4, 3). Deseori, acești termeni sunt întrebuiți la figurat: copiii sunt roadele păntecelor (*Luca*, 1, 42); cuvintele, roadele buzelor (*Isaia*, 57, 18). Faptele oamenilor își poartă roadele lor, bune sau rele (*Jeremia*, 17, 10). Fructul oprit este mărul din «arborele cunoașterii», (*Facerea*, 3, 1-24), moment când primii doi au căpătat conștiința goliciunii lor și au început să-și acopere trupurile” – RALUCA FELICIA TOMA, *Dicționar comentat de cuvinte și expresii de origine biblică*, București, Ed. Universitară, 2011, p. 114.

⁹ SIMEON NOUL TEOLOG, *Cuvântări morale. Întâia cuvântare morală, în Filocalia sau Culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VI, Traducere, introducere și note de Pr. prof. Dumitru Stăniloae, București, Ed. I.B.M.B.O.R., 1977, pp. 125-126.

„Pomul” și ambiguitatea interpretărilor patristice

Tradiția „arborelui / pomului lumii” (ce își are rădăcinile în ținuturile subpământene, iar vârful său atinge cerul) este prezentă în majoritatea religiilor lumii: un fel de *centrum mundi* ce unește cele trei zone cosmice (cerul, pământul și adâncurile), dar și un fel de *imago mundi*, simbol al înnoirii permanente, al regenerării cosmice (deci al fertilității universale), al realității absolute și al nemuririi. În tradițiile indice și iraniene, strămoșul mitic s-a hrănit cu fructele sale și grație lui a căpătat nemurirea. În *Iezechiel* 31 și *Daniel* 4, 7-9,¹⁰ arborele vieții poartă întreg universul și hrănește toate creaturile.¹¹

Urmând o veche tradiție iudaică (care făcea legătura dintre arborele vieții, crearea lui Adam și mântuirea lumii), creștinii au văzut în acesta **o prefigurare a Crucii** (*i.e.* „lemnului”, un alt sens al gr. *xylos*). Conform unei credințe populare, lemnul Crucii pe care a pățimit Mântuitorul Hristos provine din lemnul „pomului vieții” (gr. *xylos tes zoes*). Astfel, acest *lignum / arbor vitae* devine un simbol important atât pentru Paradis / Rai cât și pentru Cruce / Lemn (două teme esențiale în creștinism). Pe de altă parte, nu putem ști cu exactitate dacă „pomul cunoașterii binelui și răului” este un simbol (legat în mod intrinsec de concepția teologică despre natura și consecințele păcatului originar) sau un arbore real, iar dacă acesta a fost într-adevăr o anumită „plantă lemnoasă”, de asemenea, nu putem ști cu precizie despre ce specie de pom este vorba. În

¹⁰ „Vedenia pe care am avut-o, când eram culcat în patul meu, a fost: Mă uitam și iată *un copac în mijlocul pământului, înalt foarte*. Copacul creștea și era puternic și vârful lui ajungea până la cer și se putea vedea până la capătul pământului. Frunzișul lui era frumos și *roadele lui multe*, și hrană pentru toți se afla în el. Sub el căutau umbră fiarele câmpului, iar în ramurile lui își făceau cuiburi păsările cerului și din el se hrăneau toate viețuitoarele” (*Daniel* 4, 7-9).

¹¹ Cf. PR. IOAN SORIN USCA, *Vechiul Testament în tâlcuirea Sfinților Părinți. Facerea (I)*, București, Ed. Christiana, 2002, p. 25.

Scrisoarea a XLV-a către Sabîn (2-3), Sfântul Ambrozie al Mediolanului încearcă să definească natura raiului, așa cum reiese din Hexaemeron (*i.e.* „cele șase zile ale creației):

«Află că părerile celor mai mulți despre el (*n.n.* despre rai) sunt felurite. Istoriograful Iosif (*Antic. 1, 22*) spune că raiul este un loc plin cu pomi și cu multe tufărișuri, udat de un fluviu care se desparte în patru râuri.¹² Pentru că este format din adunarea apelor, pământul nu s-a uscat, dar nici n-a fost udat de pârâiașe. Astăzi însă țâșnesc din el izvoare și se formează râuri care, precum o mamă iubitoare își alăptează odraslele

¹² „Moise povestește mai departe că Dumnezeu a sădit spre răsărit o grădină unde, între tot soiul de arbori, creștea *pomul vieții și al cunoașterii*, care te ajută să deosebești binele de rău. În această grădină i-a adus Dumnezeu pe Adam împreună cu femeia lui și le-a poruncit să aibă grijă de creșterea plantelor. Grădina era udată de un singur fluviu care își poartă apele de jur împrejurul pământului și se împarte în patru brațe [...] Dumnezeu le-a poruncit lui Adam și femeii lui *să mănânce roadele culese din oricare alt pom în afară de cel al cunoașterii*, prezicându-le că, dacă se vor atinge de el, vor fi sortii pieirii. Dar cum în vremea aceea toate viețuitoarele obișnuiau să vorbească între ele, *șarpele*, deși trăia în bună înțelegere cu Adam și cu femeia lui, le pizmuia fericirea de care se bucurau ascultând de poruncile lui Dumnezeu; pe deplin convins că-i va târi pe amândoi în nenorocire, dacă nu se vor mai supune orbește, mânat de răutate, el *a înduplecat-o pe femeie să se înfrupte din pomul cunoașterii*, explicându-i că în roadele sale sălășluiește deosebirea dintre bine și rău și e de ajuns să mănânce din ele ca să aibă parte de un trai fericit, aidoma lui Dumnezeu. Astfel, femeia s-a lăsat ademenită de șarpe să încalce porunca divină. După ce a gustat din pomul oprit și roadele sale i-au fost pe plac, Eva l-a înduplecat și pe Adam să mănânce din ele. Atunci amândoi au cunoscut că, de fapt, erau goi și au căutat acoperămintele pentru părțile rușinoase, expuse privirilor: căci pomul le dăruise agerimea și înțelegerea. Cu frunze de smochin s-au învelit, acoperindu-și rușinea, și s-au arătat mai bucuroși decât fuseseră deunăzi, fiindcă dobândiseră o pricepere care le lipsise mai înainte. Când Dumnezeu a venit în grădină, Adam, până atunci obișnuind să-i vorbească fără înconjur, a rămas ascuns, muștrat de păcatul săvârșit” – FLAVIUS JOSEPHUS, *Antichitățile iudaice. Cărțile I-X: De la facerea lumii până la captivitatea babiloniană*, Prefață de Răzvan Theodorescu, Cuvânt asupra ediției, Traducere și note de Ion Acsan, București, Ed. Hasefer, 1999, pp. 10-11.

sale, hrănesc ceea ce crește acolo. Alții spun altceva, dar toți așază în rai (*Fac. 2, 9*) pomul rădăcină a vieții și pomul științei care deosebește binele de rău și ceilalți pomi plini de vigoare, plini de viață, cu respirație și gândire. Din acestea se înțelege că raiul nu poate părea pământesc, nu este în afara noastră, ci în noi, în ceva viu, care trăiește din puterile sufletului și din însuflarea Sfântului Duh». ¹³

Ținând seama de un anumit simbolism ambivalent, acest „pom” (*cf. gr. xylos; ebr. et; lat. lignum*) este identificat, în tradiția patristică răsăriteană, cu un **smochin** (*e.g. Sf. Efrem Sirul, Comentariu la Diatesaron 15, 20*), semnificând, după cum se pare, acea cunoaștere păcătoasă, amestecată, a binelui și răului, altfel spus cunoașterea păcatului:

«Pomul din care culegem o cunoaștere *amestecată* face parte din numărul pomilor oprți. În schimb, rodul lui, al cărui apărător s-a făcut șarpele, e un amestec de contradicții, poate din pricină că, potrivit firii sale, răul nu ni se oferă direct și pe față. Căci dacă, într-adevăr, răul nu lăsa urme atât de nenorocite, n-ar fi fost împodobit cu etichetă bună pentru ca să trezească pofta în cei pe care i-a înșelat. Așa se face că răul a fost înfățișat în chip învăluit, sub două aspecte: pe de o parte ascunzând în taină, printr-o cursă vicleană, pieirea omului, în vreme ce, pe de altă parte, el poartă la arătare chipul binelui [...] Aceasta nu înseamnă că rodul din pomul oprit e ceva cu totul rău, pentru că e înfățișat ca podoabă înflorită a binelui, ci doar numai

¹³ SF. AMBROZIE, *Scrisori. Partea a doua. Scrisori*, Traducere și note de Prof. David Popescu, București, Ed. I.B.M.B.O.R., 1994, p. 214. Așadar, la raiul văzut putem ajunge doar descoperind raiul interior: „Împărăția lui Dumnezeu este înăuntrul vostru” (*Luca 17, 21*).

pentru că, în sinea lui, el e ceva compus din amândouă, din care cei care nu vor asculta și vor gusta – a zis Domnul – cu moarte vor muri. Prin aceasta s-a statornicit răspicat învățătura că, după firea lui, binele este simplu și unitar și străin de orice duplicitate și de orice dezbinare, pe când, dimpotrivă, răul apare ca ceva neunitar și ispititor la înfățișare, întrucât ai crede că e vorba de altceva decât confirmă mai târziu experiența, încât, cum confirmă experiența, cunoașterea lui devine temei și prilej de moarte și de pieire».¹⁴

Sfântul Grigorie de Nyssa ne propune, așadar, o perspectivă proprie asupra caracterului ambiguu al pomului cunoașterii binelui și răului: acesta reprezintă cunoașterea prin experiență de care se împărtășește omul amăgit de ideea că este bună, dar în realitate este rea. Acest pericol se datorează înruderii trupului omenesc cu natura animală, dublată de intervenția Satanei în chipul șarpelui. Răul nu poate cuceri prin el însuși, e ambiguu din neputința de a sta prin sine și se împodobește cu florile binelui; oferă o dulceață inițială sau un bine iluzoriu, dar la sfârșit își arată efectul distructiv. Omul mănâncă din pomul cunoașterii binelui și răului și cade prin neascultare. Tocmai neascultarea primului om i-a asigurat acestuia capacitatea de a cunoaște binele și răul (cf. *Facerea 3*, 17-19). Însă primele roade ale cunoașterii sunt frica și rușinea (3, 7-10), și nu înțelepciunea, pe care omul nu a dobândit-o cu adevărat (3, 6). Prin gustarea din fructele sale, omul nu devine automat ca Dumnezeu, ci rodul pomului îi determină o stare de ființare, de a fi «ca Dumnezeu» ce-i face posibilă dobândirea

¹⁴ SF. GRIGORIE DE NYSSA, *Scrieri. Partea a doua. Scrieri exegetice: Despre facerea omului*, col. PSB, vol. 30, Traducere și note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, București, Ed. I.B.M.B.O.R., 1998, pp. 58-59.